

Етимологія, історія, розвиток семантики назв їжі українських літописів кінця XVII – початку XVIII століття

Олена Крижко / Olena Kryzhko

Бердянський державний педагогічний університет, Україна
Berdiansk State Pedagogical University, Ukraine
E-mail: olenakryzhko@gmail.com
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0636-4097>
<https://ror.org/03snj0d76>

Анотація. Стаття присвячена вивченню етимології, історії, розвитку семантики назв їжі українських літописів кінця XVII – початку XVIII століття (Самовидця, С. Величка, Г. Граб'янки) у синхронно-діахронному аспекті. У ній аналізуються ці найменування в межах лексико-семантичних груп родових назв їжі та назв страв як лексичних підсистем, встановлюються семантичні відношення (полісемія, синонімія, варіантність), що дає можливість прослідкувати еволюцію лексичного складу української мови, встановити її національно-специфічні риси. У роботі простежується розвиток семантики вказаних назв від моменту першої фіксації їх писемними пам'ятками і до часу написання літописів. У статті зазначається, що в українських літописах кінця XVII – початку XVIII ст. значну частину лексики на позначення їжі становлять слова праслов'янського походження. Вживаються також запозичення з різних мов: польської, старослов'янської, тюркських, російської, німецької за посередництвом польської, італійської за посередництвом німецької.

Ключові слова: українські літописи, назви їжі, діахронія, полісемія, історико-етимологічний аналіз, лексико-семантична група, розвиток семантики

Etymology, History and Development of the Semantics of Food Names in Ukrainian Chronicles of the End of the 17th and the Beginning of the 18th Century

Abstract. The article examines the etymology, history and semantic development of food names found in late 17th- and early 18th-century Ukrainian chronicles, including those by Samovydet'sia, S. Velichko, and H. Hrabianka. Taking a synchronic-diachronic approach, the author analyzes these food nominations within the lexical-semantic domains of generic food names and dish names, establishing semantic relationships such as polysemy, synonymy and variation. This analysis traces the evolution of the Ukrainian language's lexical composition and reveals its nationally distinct characteristics. By following these food nominations from their earliest written attestations through the period depicted in the chronicles, the study clearly illustrates the semantic development of the given food terminology. The author notes that words of Proto-Slavic origin comprise a significant portion of the food terminology

Received: 25. 02. 2024. Accepted: 25.05.2024

Copyright © 2024 Олена Крижко / Olena Kryzhko. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

used in late 17th- and early 18th-century Ukrainian chronicles. Borrowings from various languages are also used, including Polish, Old Slavic, Turkic, Russian, and German (occasionally by way of Polish), as well as Italian via German. The presence of these loanwords is explained by key historical events in Ukraine across different periods that shaped the development of the language. Taken together, the linguistic evidence across these chronicles illustrates the codification of a fledgling Ukrainian literary tradition firmly rooted in popular verbal traditions.

Keywords: Ukrainian chronicles, food names, diachrony, polysemy, historical-etymological analysis, lexical-semantic group, semantic development

Maisto pavadinimų semantikos etimologija, istorija ir raida Ukrainos XVII amžiaus pabaigos ir XVIII amžiaus pradžios kronikose

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjama Ukrainos XVII a. pabaigos ir XVIII a. pradžios kronikose (Samovydeco, S. Veličkos ir H. Hrabiankos metraščiuose) aptiktų maisto pavadinimų etimologija, istorija ir semantinė raida. Sinchroniniu-diachroniniu metodu autorė analizuoja šias maisto nominacijas bendrinių maisto pavadinimų ir patiekalų pavadinimų leksinėse-semantinėse srityse, siekiama nustatyti semantinius ryšius, tokius kaip polisemija, sinonimija ir variacija. Analizė atskleidė ukrainiečių kalbos leksinės sudėties raidą ir nacionalinius jos bruožus. Remiantis maisto nominacijomis iš jų ankstyviausių rašytinių liudijimų iki fiksavimo kronikose laikotarpio, tyrimas aiškiai rodo esant tam tikros maisto terminijos semantinę raidą. Nustatyta, kad protoslavų kilmės žodžiai sudaro didelę dalį maisto terminų, vartojamų kronikose. Be to, vartojami skoliniai iš įvairių kalbų, įskaitant lenkų, senosios slavų, tiurkų, rusų, vokiečių (per lenkų), italų (per vokiečių) kalbas. Skolinių atsiradimas aiškinamas pagrindiniais istoriniais įvykiais, kurie padarė įtaką kalbos raidai. Kronikų kalbiniai įrodymai iliustruoja besiformuojančios ukrainiečių literatūros ir bendrinės kalbos, tvirtai įsišaknijusios kronikose kodifikacijos tendencijas.

Reikšminiai žodžiai: Ukrainos kronikos, maisto pavadinimai, diachronija, polisemija, istorinė-etimologinė analizė, leksinė-semantinė grupė, semantinė raida

І Вступ

Дослідження словникового складу української мови в діахронному аспекті – одна з актуальних проблем історичної лексикології. Зміни лексичної системи будь-якої мови відбуваються не як поодинокі акти, що торкаються ізольованих елементів мови, а охоплюють усю її систему. Тому мова окресленого часового проміжку – це такий її стан, що водночас об'єднує минуле з новими елементами, явищами, характерними ознаками.

В історії мовознавства питання розвитку вже довгий час обговорюється як проблема прогресу в мові [Jespersen 1894; Wald 1969], а також розглядається мова як відкрита динамічна система [Vachek 1966]. Окреслення певних тематичних та лексико-семантичних груп сприяє різноаспектному вивченню лексичного матеріалу. Проблема семантичних змін і вивчення лексичних груп у їх зв'язках і співвідношеннях була висунута у семасіологічних працях О. Потебні [Потебня 1880; 1993], а потім знайшла свій розвиток у семасіологічних дослідженнях пізнішого періоду [Клименко 1982; Левицкий 2012; Тараненко 1989].

Розгляд окремих тематичних і лексико-семантичних об'єднань як лексичних підсистем дає можливість виявити загальні і специфічні особливості функціонування лексичної системи в цілому. Тому для дослідження було обрано окремі групи назв їжі, зафіксовані в українських літописах кінця XVII – початку XVIII століття (С. Величка, Г. Граб'янки, Самовидця), що становлять об'єкт нашого дослідження. Мова літопису Самовидця досить близька до тогочасного українського народнорозмовного мовлення, тоді як у С. Величка вона набагато складніша з боку лексичного наповнення (книжні старослов'янські, українські народнорозмовні елементи, російські, польські слова). У творі Г. Граб'янки слова живої української мови виявляються лише незначною мірою, представлені також полонізмами, проте активно вживаними є старослов'янізми. Отже, мова літопису С. Величка становить проміжний тип стосовно мови літописів Самовидця та Г. Граб'янки [Жилко 1948, 22; Житецький 1987, 139–225; Левицький 1878, 75].

Спеціальному дослідженню лексичних особливостей зазначених вище пам'яток присвячені праці Л. Батюк [Батюк 1959], М. Рогаль [Рогаль 1968], проте аналіз семантичного розвитку слів у роботах цих вчених не здійснювався. Проблемою вивчення назв їжі займалися такі мовознавці, як З. Козирєва [Козырева 1984] (розглядалася історія вказаних назв староукраїнської мови, проте не зверталася увага на розвиток їх семантики), В. Невойт [1986] (аналізувалися ці мовні одиниці у давньоукраїнських (давньоруських) пам'ятках).

Ми ж у статті простежуємо розвиток семантики назв їжі зазначених літописів від моменту їх першої фіксації у пам'ятках давньоукраїнської (давньоруської) та староукраїнської мови (див. умовні скорочення історичних словників та пам'яток) і до часу написання літописів Самовидця, С. Величка, Г. Граб'янки, що дає можливість здійснити синхронно-діахронне дослідження.

Актуальність пропонованої розвідки зумовлена вивченням назв їжі, засвідчених літописами Самовидця, С. Величка, Г. Граб'янки, в єдності їх етимології, історії та розвитку семантики. Мета статті полягає у комплексному історико-етимологічному дослідженні назв їжі українських літописів кінця XVII – початку XVIII ст. та вивченні шляхів семантичного розвитку цих слів. У процесі аналізу розв'язуються такі завдання: 1) виявити склад лексико-семантичних груп (ЛСГ) назв їжі, зафіксованих в українських літописах кінця XVII – початку XVIII ст.; 2) з'ясувати походження вказаних назв; 3) дослідити шляхи розвитку їх системи значень.

II Назви їжі, засвідчених літописами Самовидця, С. Величка, Г. Граб'янки

1. Родові назви їжі у літописах Самовидця, С. Величка, Г. Граб'янки

У складі лексики українських літописів кінця XVII – початку XVIII ст. можна виділити тематичну групу зі спільним елементом значення ‘їжа’, в яку за родо-видовим принципом об’єднуються такі лексико-семантичні групи: 1) ЛСГ родових назв їжі: *живность, запасъ, кормъ, пища, покормъ, покормъ, потрава, припаси, провіантъ, провіантъ, провіантъ, продовольствіе, харчъ*; 2) ЛСГ назв страв: *каша, паштъ, поливка, саломаха, толокно, щербя*.

1. 1. За походженням назва *пища* є типовим старослов’янізмом, який у південних і західнослов’янських мовах мав значення ‘корм для худоби’. Можна припускати наявність його у писемних текстах давньоукраїнської (давньоруської) мови у формі іменника *пица*, що походить від праслов’янського дієслова **pitati* ‘годувати’ і утворений за допомогою суфікса **-j* [ГУМ 1983, 116].

Слово *пища* фіксується писемними пам’ятками цього періоду зі значеннями 1) ‘їжа’; 2) ‘харчування’; 3) ‘запас’; 4) ‘прогодування’; 5) ‘насолота, радість, блаженство’ (Ср II, 945) і характеризується стилістичною маркованістю. Воно здебільшого використовується у релігійних текстах на позначення абстрактного поняття ‘райська їжа’ (XI ст., ГБ, 116), ‘духовна їжа’ (XIV ст., ЛЛ, 138). У зв’язку зі специфікою писемних пам’яток староукраїнської мови XIV–XVI ст., які репрезентують побутову лексику обмеженою кількістю слів [ГУМ 1983, 45], важко говорити про поширення цієї назви. У “Словнику староукраїнської мови XIV–XV ст.” за ред. Д. Гринчишина, Л. Гумецької, “Матеріалах до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.” Є. Тимченка вона не зазначається, хоча фіксується пам’ятками XV–XVI ст. переважно релігійного або полемічного змісту зі значенням ‘їжа’ [Буг, 175; ПЄ, 37].

Слово *пища* зі значенням ‘їжа’ також вживається у літописах Г. Граб’янки, С. Величка і зовсім не зазначається у літописі Самовидця: *По нѣколищемъ времени недоставшей ни Ляхомъ, ни конемъ ихъ пици* (Г, 69), *... войско и користи свои на сторонѣ бывшіе забравши, пришло до Сивашу, где мало по фатигахъ военнихъ отдохнувши и пищею посилившия рушило заразъ чрезъ Сивашъ* (В II, 375).

1. 2. Серед родових найменувань зі значенням ‘їжа’ вживається слово *кормъ* (пор. праслов’янські **къртъ/кърта* ‘корм, їжа’ (ЕСУМ III, 27)). Із первинним значенням ‘їжа, прожиток’ воно фіксується у рукописах давньоукраїнської (давньоруської) мови, де використовується для позначення продуктів харчування та передає поняття ‘утримання, здобич’ (Ср I,

1408). У пам'ятках староукраїнської мови XIV – I половини XVII ст. слово *кормъ* зазначається з поступовим семантичним переходом 'їжа, харч' → 'корм тварин': (*Тамъ ти(м) дшамъ не потреба исти и пити, бо кто истъ и петь, то муситъ корму заживати* (серед. XVII ст. – ІСУМ В. 15, 22); *гдѣ коли на воиноу идоу(т) абы нигдѣ оу своен земли оу селє(х) не с(т)оялї але на полї ані коней брали ані животїні ані плото(в) пожгали одно конемъ оу ровности кормъ* (XV ст. – ССУМ I, 497).

У мові літописів Самовидця, С. Величка, Г. Граб'янки воно фіксується з такими ж значеннями: 1) 'їжа' – ... *вз якої мѣрѣ обачивши Хмелницькій вину свою, уконтентовавъ скрито Карачъ Мурзу певними подарунками, а инихъ началниковъ Ординскихъ удоволствовавъ кормами* (В I, 117), ... *человѣкъ значній и не хотѣлъ привязоватися до того козацкого войска, тилко мусѣлъ задля позбитя того насмѣвиска и нестерпнихъ бѣдъ вз побояхъ, напояхъ и кормахъ незвичайнихъ, и ти мусѣли у войско и приставати до того козацтва* (С, 13); 2) 'їжа тварин' – *Сїє видѣвши Полскіє Гетмани приѣдоша подъ Бѣлоу Церковъ обозомъ и стаща на мѣстѣ, иже ни води, ни корму не бѣ ихъ конямъ, и куповаху Ляхи у Козаковъ воду кварту по варту, а у Татаръ конямъ пашу* (Г, 108); 3) 'харчування' – *Учиненну миру бывшу подъ Бѣлоу Церковою зъ Ляхами, попусти Хмелницькій стати (Ляхомъ) на корму по за Днѣпру и Браславскомъ воеводствѣ* (Г, 111).

1. 3. Назва *покормъ* зі значенням 'їжа, харчування' етимологічно пов'язана зі словом *кормъ* (ЕСУМ III, 27–28) і має давній родовід, про що свідчить її перша фіксація у "Повісті временних літ" (Ср II, 1120). Переважно у формі *покармъ* ця назва зазначається у пам'ятках староукраїнської мови XV–XVIII ст. зі значенням 'їжа': *Покармовъ зъ ними не уживали; покарму не буду вѣсти* (МСТ 2, 152). Форма *покармъ* могла з'явитися під впливом польської мови або була запозичена звідти (пор. стп. *pokarm*) [Булька 1980, 118; МСТ 2, 152].

З такими ж значеннями вживаються назви *покормъ* і *покармъ* у літописі С. Величка: 1) 'харчування' – ... *и вз покормъ и птахи назн оставленни* (ВІ, 364); 2) 'їжа' – ... *и покармъ и подводн на тихъ людєй и коней давати* (В II, 123).

1. 4. Синонімічним до розглянутих вище родових назв є назва *потрава*. Вона походить від праслов'янської дієслівної основи **trav-* (первісно) 'поїдати, знищувати, тратити' і утворене за допомогою префікса *-*po* [ЕСУМ V, 614]. На думку О. Потебні, спочатку означало 'те, що споживають, корм' [Потебня 1993, 110], у цьому значенні вживається в давньоукраїнських (дав ньоруських) писемних пам'ятках (Ср II, 1294). У староукраїнських текстах це слово фіксується з XVI ст. переважно зі значенням 'їжа, страва' і є семантичною калькою з польської мови (про семантичні кальки див. [Гарбуль 2009]): *цю потравы принесено та и мне за стол всажено; Тлустей мясныхъ вз потравахъ заживали* (МСТ 2, 193). Зі значенням 'їжа, страва' воно вживається у літописі Самовидця: *А потрава ониимъ*

всякій зв'язує, що єсть на свѣтъѣ, нѣчимъ ся не бридять: и мишъ, жаба, свиня, тилко опрочъ рака одного, не люблятъ и бридятся ракомъ (С, 88).

1. 5. Тюркською за походженням є назва *харчуз* (запозичена з арабської мови через посередництво турецької (ЕСУМ VI, 160)), яка первісно означала 'витрати' [Отин 1968, 117–118]. Лише з XVII ст. слово набуває значення 'їжа, продукти харчування', про що свідчать пам'ятки староукраїнської мови цього періоду: ... *у кого є(ст) цю за харчуз у возѣ* (к. XVII ст. – К.З., 109); *А ни тѣ денги усеѣ на харчуз потратили на котори мѣку, пшюно, соль, хлѣвъз и прочѣ...* купували (1733 р. – ДНМ, 259). Взагалі, розвиток семантики цієї назви може бути представлений у вигляді послідовних змін: 'витрати' → 'прожиток' → 'їжа'.

Досліджувані літописи фіксують слово *харчъ* зі значеннями: 1) 'їстівні припаси' – ... *зъ челоуѣка двадцяти пяти салдата виставлявано, зо всѣмъ нарядомъ, оружемъ, харчуу и одежею* (С, 198), *приказалъ онимъ зъ харчуу, и зо всякимъ военнимъ ристункомъ готоватися* (В II, 373); 2) 'їжа, продукти харчування' – ... *палуви и вози зъ харчами и напйтками простими и дорогими...* (В I, 71), ... *а какъ откупѣ дали двѣстѣ двадцать рублей, да сверхъ того убитковъ и харчи всякихъ* (В II, 214).

1. 6. До синонімічного ряду родових назв зі значенням 'їжа' входить також слово *живность*, яке через *живний* (пор.: *живний* 'поживний', (первісно) 'той, що живить') пов'язане з праслов'янським дієсловом **žiti*, **živ*. Воно вживалося в білоруській та польській мовах, проте дослідники не відносять це слово до запозичень з них [ЕСУМ II, 199–200]. У пам'ятках староукраїнської мови XVI–XVIII ст. воно реалізується у значеннях: 1) 'засоби живлення, їжа, харч'; 2) 'годування, харчування'; 3) 'урожайність, плідність'; 4) 'пожива, годування, годівля' [Тимч I (2), 922–923; ІСУМ 9, 150–151].

Літописи Самовидця та С. Величка фіксують слово зі значеннями: 1) 'їжа тварин' – ... *и отъ козаковъ трудность великую о воду мѣли, а отъ орди о живность задля коней* (С, 27); 2) 'їжа, їстівні запаси, продовольство' – *Вз томъ стоянню подъ Глуховомъ войска королевского же зимній часъ, трудно стало на живность такъ самому войску, яко тежъ и конѣ зморени голодомъ, – войско барзо ослабѣло* (С, 82); 3) 'свійські тварини, птиця' – *Того жъ року, заразъ навеснѣ, турки провадили живность до Камянця* (С, 161), ... *изо всякою живностию не їздили и лошадей въ Крымъ не продавали* (В III, 38); 4) 'майно' – ... *а потомъ всѣмъ войскомъ, марта 2, подъ городом Турецкимъ Казикирменомъ, и о самую стѣну вишшого городка якъ коммонимъ, такъ и пѣхотами отершися низший посадъ со всѣми, якіє тамъ были будинками и живностями зпалили* (В II, 236).

1. 7. Українська мова для позначення їстівних запасів засвоїла назви *запас, припаси*, які утворені за допомогою префіксів *за-*, *при-* і кореня *пас-*, наявного у праслов'янським дієслові **пасити* [ЕСУМ II, 234].

У літописах Самовидця, С. Величка, Г. Граб'янки ці назви вживаються зі значенням 'певна кількість продуктів харчування; продовольство': *Тоей же зими по три тисячи подводъ съ полковъ подъ запаси давано до Сѣвска* (С, 133), ... *чтобы изъ Малороссійскихъ городовъ въ Крымъ зъ торгами и зъ запасами неѣздили* (В, III, 38), *Въ Бару же, Ляхомъ сущимъ и немѣющимъ запасовъ, бысть гладъ крѣпокъ* (Г, 99), *и замокъ взялъ и арматъ пятьдесятъ и иннихъ много въ сѣстнихъ припасовъ* (Г, 58).

1. 8. Запозиченням з російської мови є слово *продовольствие*, яке з'явилося у староросійській мові як утворення за допомогою префікса *про-* та дієслова *довольствовать* [ЕСУМ IV, 593]. За даними етимологічних словників російської мови, слово запозичене зі старослов'янської та утворене від *продовѣль* 'достаток', що бере початок від тієї ж основи, що й *задоволеній*. Вказана назва фіксується зі значенням 'їстівні припаси' лише літописом С. Величка: ... *не будетъ для нихъ требуемо продовольствія временнаго ни зимного* (В II, 269). Сам контекст представлений цитатою з російського документа. Можна припустити, що слово було властиве лише російській мові того періоду, про що свідчить її відсутність у давньоукраїнських (давньоруських) та староукраїнських пам'ятках.

1. 9. В староукраїнській мові початку XVIII ст. спостерігається варіантність слова *провіантъ* зі значенням 'запас продовольства', про що свідчать приклади з літописів С. Величка, Г. Граб'янки: ... *пѣхотѣ Запорожской повелѣ даяти провіантъ же и фуражъ* (Г, 182), ... *придавши къ нему и другихъ енераловъ, Суза, Монтекукулѣ, и Шпорка, и назначивши имъ провіантъ и жолдъ належитий* (В I, 276), *Невиражаю тутъ подровну того, яковимъ провіантомъ Хмелницкій отъ Хана на дорогу вспоможенъ* (В I, 48). Щодо написання *провіантъ* (В I, 48), то його необхідно віднести до запозичення з італійської *provianda* за посередництвом німецької мови (*Proviant*) [ЕСУМ IV, 590].

Отже, протягом історичного розвитку лексичних систем – давньоукраїнської (давньоруської), староукраїнської – у тематичній групі родових назв їжі, зафіксованих у літописах Самовидця, С. Величка, Г. Граб'янки, проходить перерозподіл семантичних функцій початкових компонентів, становлення основних значень її членів, поява нових, запозичених елементів. У давньоукраїнській (давньоруській) мові ЛСГ родових назв зі значенням 'їжа' є нерозчленованою семантично і стилістично, проте спостерігається деяка стилістична маркованість окремих лексем: *пицца* вживається переважно у релігійних текстах, тоді як *кормъ* – у літописному, так званому розповідному стилі.

У староукраїнській мові проходить більш чітка диференціація назв за семантико-лексичною і стилістико-контекстуальною ознакою. Зокрема, звужується семантика слова *пицца* до значення 'їжа', і, навпаки, функціює

в українській мові XVI–XVII ст. як багатозначна назва *живність*. У давньоукраїнській (давньоруській) мові слово *кормъ* вживається зі значенням ‘їжа людей’, у староукраїнській спеціалізується для позначення їжі тварин. Ця ЛСГ поповнюється деякими компонентами, які позначають нові поняття, в результаті чого змінюється, поглиблюється і доповнюється їх зміст. Зокрема, з XVII ст. починає функціювати назва *харчъ*, що первісно мала значення ‘витрати’. В українській мові стає нормативним немаркованим позначенням їжі, продуктів харчування, їстівних припасів.

За походженням досліджувана лексична група є неоднорідною. У її складі виділяються слова, утворені від праслов’янських коренів: *живність*, *запасъ*, *кормъ*, *покормъ*, *припаси*. Деякі лексеми належать до запозичень із старослов’янської мови – *пища*, тюркських – *харчъ*, російської – *продовольствие*, італійської – *провантъ*, польської – *покармъ*, *потрава*.

Спостерігаються відмінності щодо вживання досліджуваних назв у літописах Самовидця, С. Величка, Г. Граб’янки. Мова літопису Самовидця наближена до української народнорозмовної мови, разом з тим фіксується в пам’ятці полонізм *потрава*. Мова літопису С. Величка теж містить українські народнорозмовні назви (*живність*, *харчъ*), проте засвідчуються польські слова (*покармъ*). У контексті літопису Г. Граб’янки вживається старослов’янське *пища*.

2. Назви страв в українських літописах кінця XVII – початку XVIII століття

ЛСГ назв страв, засвідчених літописами Самовидця, С. Величка, Г. Граб’янки, утворюють такі слова, як *каша*, *паштъ*, *поливка*, *саломаша*, *толокно*, *щербя*.

2. 1. Праслов’янська за походженням назва *каша* первісно вживалася зі значенням ‘просіяне потовчене зерно’ (ЕСУМ II, 410). Деякі дослідники вважають, що у давніх пам’ятках там, де мова йде про хліб, мають на увазі коржі, які готували з каші [Maurizio 1927, 325]. У пам’ятках староукраїнської мови XVI–XVII ст. слово *каша* мало узагальнений характер, позначаючи будь-яку варену страву з крупи або борошна: *Триє отроцы поштишася не мясо ядеша и вина пища, но кашу и воду* (XVI ст. – Анон, 161), ...*за пѣч(ь)ю съды да кашу ѣжъ* (к. XVIIст. – К. 3., 265); *Каша: пшеница варена с молоко(м) коро(в)имъ, по подобію каши, и прията, велми тѣло питає(т)* (XVI ст. – ІСУМ 14, 67).

Слово *каша* у літописі С. Величка вживається також зі значенням ‘страва з крупів або борошна’: ...*и станувши нѣгдѣсь въ приличномъ мѣсцѣ на попасъ полудневій, велѣвъ єднимъ Козакамъ по достатку каши варити* (В II, 376).

2. 2. В українській мові з XVI ст. для позначення м'ясної страви фіксується запозичене з німецької за посередництвом польської мови слово *паштетъ* [ЕСУМ IV, 325]: ...*наготуї теды намъ...паштеты тепле* (XVI ст. – Розм., 47а–48), *Тепер паштеты зъ столу свого посылаетъ* (1619 р. – Інт, 30). У старопольській фонетичній формі *паштъ* (пор.: польск. *paszтет* ‘паштет’, стпольск. *paszta*, рідко *paszt* – SW IV, 83) ця назва засвідчується літописом Г. Граб'янки (Г, 56 – див. вище контекст).

2. 3. Назва *поливка* походить від праслов'янського дієслова **liti* і вживається у польській та білоруській мові, проте не є запозиченням з них [ЕСУМ III, 246–248]. Вперше фіксується староукраїнськими пам'ятками XVI ст. (*Петре, налий заразъ по поливци* (Розм., 12)) і тлумачиться як ‘соус, підлива’. В староукраїнській мові слово *поливка* вживається також зі значенням ‘юшка, суп’, пор.: ...*з одноє мисочки поливку албо борцикъ хлѣвчють* (1598 р. – МСТ 2, 158). Первісно ця назва функціювала зі значенням ‘рідка частина у їжі, рідка їжа’, тобто у її семантичній структурі спостерігається поступовий перехід: ‘рідка частина страви’ → ‘рідка страва’.

Слово *поливка* вживається у літописі Г. Граб'янки зі значенням ‘соус, підлива’: *Потомъ Козаки, видячи Ляховъ, праведно утекшихъ, кинулись до жаку и взяли братъ безъ браку... пашти, цукри, фарини, клѣбоне, поливки и иннихъ не скончонихъ пребогатихъ запасовъ, до помпи и видоку надлежащихъ* (Г, 56).

2. 4. Етимологія назви *саломуха* остаточно нез'ясована, лише встановлюється її зв'язок з *салом* або *солодом* [ЕСУМ V, 167]. На думку вчених, доцільно вважати її тюркське походження (тат. *salme* ‘дрібно нарізана, терта в руках лапша’) [Сумцов 1890, 116]. Назва може переноситися на інші страви: ‘затируха, каша з кукурудзяного борошна’, ‘страва з потовченого часнику з сіллю та хлібом’ (Гр IV, 97). Вона фіксується в староукраїнській мові від початку XVII ст., про що свідчать уривки із пам'яток цього періоду: *Увесь пист варила гречну соломаху* (1619 р. – Інт, 202), *Добра з саломухою по(д)часъ кабанина* (1622 р. – ІСУМ 14, 3). У літописі Г. Граб'янки засвідчена назва *саломуха* зі значенням ‘рідка страва, приготована з житнього борошна, води і солі’: *Пицца ихъ бѣ житное тѣсто квашеное, зовоемое саломуха рѣдко сваренное, и тимъ суть доволни...* (Г, 19).

2. 5. Назва *толокно* утворена від праслов'янського дієслова **telkti* ‘товкти’ [ЕСУМ V, 588]. Етимологічно споріднене слово *thukno* зафіксоване у польській мові зі значенням ‘страва сільського люду з вівсяного борошна, для приготування якого запарювалися зерна гарячою водою і сушилися перед мелінням’ [SW VII, 66], проте не є запозиченням з неї. Його з цим значенням фіксує літопис Г. Граб'янки: *Обаче тѣ вишписанние батаги, добре знаюци проходи, аки по широкихъ извѣстнихъ путехъ, зъ великимъ опасениемъ, дабы не были где отъ Татаръ изльдованни, не имѣючи себѣ урезъ*

нѣсколко мѣсяцей огня, и единожды въ сутки зѣло скудной пици – толокно и сухарей толченихъ вкушаючи (Г, 238).

2. 6. Назва *цербя* є запозиченням з тюркських мов і має значення ‘страва запорожців із квашеного житнього борошна з рибою’ [ЕСУМ VI, 505]. А. А. Москаленко помилково відносить цю назву до слів, утворених тільки в українській мові [Москаленко 1977, 80]. У літописі Г. Граб’янки вживається слово *цербя* зі значенням ‘юшка з риби’: *...а когда случится съ рибною, яко Козаки глаголютъ, цербюю, то за найпереднѣйшую трапезу имѣютъ* (Г, 19).

Отже, історико-етимологічне дослідження окремих компонентів цієї лексико-семантичної групи дало можливість встановити, що слова *каша*, *поливка*, *толокно* утворені від праслов’янських коренів. У період формування староукраїнської мови в силу історичних обставин засвоюються запозичення з німецької мови за посередництвом польської мови (*паштетъ*) та з тюркських мов (*саломаха*, *цербя*). Переважно досліджувані компоненти цієї ЛСГ вживаються у літописі Г. Граб’янки (*паштетъ*, *поливка*, *саломаха*, *толокно*, *цербя*) і частково у С. Величка (*каша*).

III Висновки

В українських літописах кінця XVII – початку XVIII ст. лексика на позначення їжі різноманітна за походженням. Значну її частину становлять слова, утворені від праслов’янських коренів: *живность*, *запасъ*, *каша*, *кормъ*, *покормъ*, *припаси*, *поливка*, *толокно*. Вживаються також запозичення з різних мов: з польської – *покармъ*, *потрава*; старослов’янської – *пица*; тюркських – *саломаха*, *харъзъ*, *цербя*; російської – *продовольствіе*; німецької за посередництвом польської – *паштъ*; італійської за посередництвом німецької – *провиднтъ*. На мову цих пам’яток впливали суміжні з українською слов’янські мови – польська, білоруська, що зумовлено історичними подіями того часу, про що свідчить вживання назв *живность*, *поливка*, *толокно*, які не є запозиченнями з них.

Щодо індивідуальної манери використання назв їжі у досліджуваних пам’ятках, то необхідно зазначити, що у мові літопису Г. Граб’янки спостерігається поєднання українських народнорозмовних слів (*толокно*) з книжними старослов’янськими (*пица*), представлені в його лексичному інвентарі польські фонетичні варіанти (*паштъ*). У контексті літопису С. Величка також вживаються назви української народнорозмовної мови (*живность*, *каша*, *покормъ*, *харъзъ*), проте лише частково представлені книжні старослов’янські елементи, деякі з них стилістично марковані (*пица*), засвідчується цією пам’яткою польська назва *покармъ*. Самовидцем фіксуються переважно українські народнорозмовні назви (*живность*), проте

є запозичення з польської мови (*потрава*). Мова літопису С. Величка становить проміжний тип: у використанні старослов'янських і польських елементів вона тяжіє до мови літопису Г. Граб'янки, а представленою значною кількістю українських народнорозмовних слів – до Самовидця.

Склад досліджуваної лексичної групи неоднорідний з точки зору функціонування. Назви розрізняються за часом їх появи у писемних пам'ятках та лексикографічних джерелах, деякі з них відомі з давньоукраїнського (давньоруського) періоду (*каша, кормъ, пицца, покормъ*). Цілий ряд їх засвоюється староукраїнською мовою: (*живность, паштъ, поливка, потрава, саломаша, харчъ, цєрба*).

Лексика на позначення їжі представлена як взаємопов'язана система елементів. Основними видами системних зв'язків між компонентами цієї групи є відношення полісемії, синонімії, варіантності. Виявлено синонімічні взаємозв'язки між однокореневими і різнокореневими словами (*запасъ, припаси, кормъ, пицца, потрава*). Такі назви стикались між собою на основі близькості і спільності одного зі своїх значень (пор.: *кормъ* – 'їжа', 'продукти харчування', 'їжа худоби'; *пицца* – 'їжа', 'наслода, радість, блаженство'; *харчъ* – 'їжа', 'продовольство', 'дорожні витрати при перевозі товарів').

Назви їжі в українській мові кінця XVII – початку XVIII ст. мають характерну фонетичну та лексичну варіантність, про що свідчить вживання цих назв у досліджуваних літописах (*покормъ, покормъ; провіантъ, провіантъ, провіантъ*), і відзначаються як багатозначні (*кормъ, пицца*) та однозначні слова (*паштъ, цєрба*). У межах давньоукраїнської (давньоруської), староукраїнської мовних систем відбуваються процеси звуження (*пицца*) і розширення семантичного обсягу слів (*кормъ*).

Отже, дослідження етимології, історії, семантичного розвитку назв їжі дає можливість розкрити еволюційні процеси, що відбулися у лексичному складі української мови. У подальших наукових розвідках буде розглянуто етимологію, історію та розвиток семантики назв продуктів харчування, напоїв, зафіксованих досліджуваними літописами.

Джерела

Анон – АНОНИМ. *Списание против люторов* (1580 г.) (=Русская историческая библиотека. Памятники полемической литературы в Западной Руси. Т. 13. Кн. 3). Санкт-Петербург, 1903. 47–182.

Буг – БУГОСЛАВСЬКИЙ, С., 1928. *Україно-руські пам'ятки XI–XVIII ст. про князів Бориса та Гліба* (Розвідка й тексти). Київ: ВУАН.

В – *Лѣтопись событий в Югозападной России в XVII вѣкъъ*. Сост. Самуил Величко, бывший канцелярист Войска Запорожского, 1720. Т. 1–4. Изд. Временной Комис-

сией для разбора древних актов. Киев: В *Лито-Типографическом Заведении* Иосифа Вальнера. 1848–1864.

Виш – ВИШЕНСКИЙ, И., 1955. *Сочинения*. Подгот. текста И. П. Еремина. Москва; Ленинград: Изд-во АН СССР.

Г – *Дѣйствія презьльной и отъ начала поляковъ крвавишой небывалои брани Богдана Хмелницкого, Гетмана Запорожского, съ Поляки, за Найяснѣйшихъ Королей Полскихъ Владислава, потомъ и Казьмира, въ року 1648, отправоватися начатой и за лѣтъ десять по смерти Хмелницкого неоконченной, зъ рознихъ лѣтописцовъ и изъ діаріуша, на той войнѣ писанного, въ градѣ Гадячу, трудомъ Григорія Грябянки, собранная и самобитныхъ старожиловъ свѣдѣтельствѣ утвержденная. Року 1710.* Изд. Временной комиссией для разбора древних актов. Киев, 1854.

ГБ – БУДИЛОВИЧ, А., 1875. *XIII словъ Григорія Богослова въ древнеславянскомъ переводѣ по рукописи Императорской Публичной библиотеки XI вѣка*. Санкт-Петербург: Тип. Имп. Акад. Наук.

Гр – Грінченко, Б., 1907–1909. *Словарь української мови*. Зібрала редакція журналу „Кієвская Старина“. Т. 1–4. Киев.

ДНМ – *Ділова і народнорозмовна мова XVIII ст.: (Матеріали соєнних канцелярій і ратуш Лівобережної України)*. Підгот. до вид. В. А. Передрієнко. Київ: Наукова думка, 1976.

ЕСУМ – *Етимологічний словник української мови*. Т. 1–6. Ред. О. С. Мельничук. Київ: Наукова думка, 1982–2012.

Інт – *Українські інтермедії XVII–XVIII ст. Пам'ятки давньої української літератури*. Київ: Вид. АН УРСР. 1960.

ІСУМ – *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: У 28-ми вип.* Д. Гринчишин (відп. ред.). Вип. 1–17. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 1994–2017.

К. З. – ЗИНОВІЙ, К., 1971. *Вірші. Приповіді посполиті*. Підгот. тексту В. П. Колосова, І. П. Чепіга. Київ: Наукова думка.

ЛЛ – *Полное собрание русских летописей: Лаврентьевская летопись и Суздальская летопись по академическому списку*. Том I. Вып. 1. Москва: Изд-во восточной литературы.

МСТ – ТИМЧЕНКО, Є., 2002–2003. *Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.* Підгот. до видання В. В. Німчук, Г. І. Лиса. Київ – Нью-Йорк: Інститут української мови Національної АН України; Українська Вільна АН у США.

Пал. – КОПИСТЕНСЬКИЙ, З., 1621. *Палинодія* (=Русская историческая библиотека. Памятники полемической литературы в Западной Руси. Т. 4. Кн. 1). Санкт-Петербург, 1876. 313–1200.

ПЄ – *Пересопницьке євангеліє 1556–1561 рр.* Рукопис ЦНБ НАН України, інв. № 15512.

Розм – *Розмовник XVI ст.* Рукопис Національної бібліотеки в Парижі (мікрофільм).

С – *Лѣтопись Самовидца по новооткрытым спискам с приложением трех Малороссійских хроник*. Изд. Киевскою Временною Комиссией для разбора древних актов. Киев, 1873.

Ср – СРЕЗНЕВСКИЙ, И. И. (сост.), 1893–1912. *Материалы для словаря древнерусского языка*. Т. 1–3. Санкт-Петербург.

ССУМ – *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.*: в 2-х т. Київ: Наукова думка, 1977–1978.

Тимч – ТИМЧЕНКО, Є. (ред.), 1930–1932. *Історичний словник українського язика*. Т. 1. Вип. 1–2. Харків; Київ.

SW – KARŁOWICZ, J. (red.), i in., 1900–1927. *Słownik języka polskiego*. Т. I–VIII. Warszawa.

Література

БАТЮК, Л. І., 1959. Лексика літопису Самовидця. In *Дослідження і матеріали з української мови*. Т. 1. Київ: Вид-во АН УРСР, 24–36.

БУЛЬКА, А. М., 1980. *Лексичныя запозычанні у беларускай мове XIV–XVIII ст.* Мінск: Навука і техника.

ГАРБУЛЬ, Л., 2009. *Семантические полонизмы в русском приказном языке XVII века*. Дис. ... доктора філол. наук. Vilnius. VUL.

ЖИЛКО, Ф. Т., 1948. *Літературна мова XVIII ст.* Київ; Ленінград: Радянська школа.

ЖИТЕЦЬКИЙ, П. Г., 1987. «Енеїда» Котляревського у зв'язку з оглядом української літератури XVIII ст. In *Вибрані праці. Філологія*. Київ: Наукова думка, 139–255.

IUM – Історія української мови: Лексика і фразеологія. 1983. Київ: Наукова думка.

КЛИМЕНКО, Н. Ф., 1982. *Формалізовані основи семантичної класифікації лексики*. Київ: Наукова думка.

КОЗЬРЕВА, З. Г., 1984. *Історія названий продуктів питания и пици в украинском языке*. Дис. ... канд. філол. наук. Киев.

ЛЕВИЦЬКИЙ, О., 1878. *Опытъ изслѣдованія о лѣтописи Самовидца. Предисловіе къ лѣтописи Самовидца, изданной Кіевской Археографической комиссіей*. Кієвъ.

ЛЕВИЦЬКИЙ, В. В., 2012. *Семасиологія*: монографія. Вінниця: Нова Книга.

МОСКАЛЕНКО, А. А., 1977. Лексико-семантичні діалектизми в українських літописах XVI–XVIII ст. In *XVI Республіканська діалектологічна нарада: тези доповідей*. Київ: Наукова думка, 79–81.

НЕВОЙТ, В. И., 1986. *Названия пици и продуктов питания в древнерусском языке*. Дис. ... канд. філол. наук. Киев.

ОТИН, Е. С., 1968. К истории и этимологии слова харч(и). In *Этимологические исследования по русскому языку*. Вып. 6. Москва: Изд-во Московск. ун-та, 114–134.

ПОТЕБНЯ, О. О., 1880. Этимологические заметки, *Русский филологический вестник*, №1. 161–196.

ПОТЕБНЯ, О. О., 1993. *Мысль и язык*. Киев: СИНТО.

РОГАЛЬ, М. С., 1968. *Лексичні запозичення в українських літописах кінця XVII–I половини XVIII ст.* Дис. ... канд. філол. наук. Київ.

СУМЦОВ, Н. Ф., 1890. *Культурные переживания*. Киев.

ТАРАНЕНКО, А. А., 1989. *Языковая семантика в ее динамических аспектах*. Киев: Наукова думка.

JESPERSEN, O., 1894. *Progress in Language (with Special Reference to English)*. London: Swan Sonnenschein & Co; New York: Macmillan & Co.

MAURIZIO, A., 1927. *Die Geschichte unserer Pflanzennahrung von den Urzeiten bis zur Gegenwart*. Berlin: Verlag Paul Parey.

VACHEK, J., 1966. On the Integration of the Peripheral Elements into the System of Language. *Travaux linguistiques de Prague*. Vol. 2: Les problèmes du centre et de la périphérie du système de la langue, 23–37.

WALD, L., 1969. *Progresul în limbă*. București: Editura științifică.

Sources (Transliteration)

Anon – ANONIM. *Spisanie protiv ljutorov (1580 g.)* (=Russkaja istoričeskaja biblioteka. Pamjatniki polemicheskaj literatury v Zapadnoj Rusi. T. 13. Kn. 3) Sankt-Peterburg, 1903. 47–182.

Bug – BUGOSLAVS'KIJ, S., 1928. *Ukraïno-rus'ki pam'jatki XI–XVIII st. pro knjaziv Borisa ta Gliba (Rozvidka j teksti)*. Kiïv: VUAN.

DNM – *Dilova i narodnorozmovna mova XVIII st.: (Materiali sotennih kanceljarij i ratush Livoberezhnoj Ukraïni)*. Pidgot. do vid. V. A. Peredrienko. Kiïv: Naukova dumka, 1976.

ESUM – *Etimologičnij slovník ukraïns'koï movi*. T. 1–6. Red. O. S. Mel'ničuk. Kiïv: Naukova dumka, 1982–2012.

G – *Dejstvija prezel'noj i ot nachala poljakov krvavshoj nebyvaloj brani Bogdana Hmelnickogo, getmana Zaporozhskogo, s poljaki, za najjasnejshih korolej pol'skih Vladislava, potom i Kazemira, v roku 1648, otpravovatisja nachatoj i za let desjat' po smerti Hmel'nickogo neokončhennoj, z roznih letopiscov i iz diariusha, na toj vojne pisannogo, v grade Gadjachu, trudom Grigorija Grjabjanki, sobrannaja i samobitnih starozhilov sveditel'stvi utverzhdennaja. Roku 1710*. Izd. Vremennoj komisij dlja razbora drevnih aktov. Kiev, 1854.

GB – BUDILOVICH, A., 1875. *XIII slov Grigorija Bogoslova v drevneslavjanskom perevodě po rukopisi Imperatorskoj Publichnoj biblioteki XI vřeka*. Sankt-Peterburg: Tip. Imp. Akad. Nauk.

Gr – GRINCHENKO, B., 1907–1909. *Slovar' ukraïns'koï movi*. T. 1–4. Kiev.

K. Z. – ZINOVIÏV, K., 1971. *Virshi. Pripovisti pospolitni*. Pidgot. tekstu V. P. Kolosova, I. P. Chepiga. Kiïv: Naukova dumka.

LL – *Polnoe sobranie russkih letopisej: Lavrent'evskaja letopis' i Suzdal'skaja letopis' po akademicheskomu spisku*. Tom I. Vyp. 1. Moskva: Izdatel'stvo vostočnoj literatury.

MST – TIMCHENKO, Ć., 2002–2003. *Materiali do slovníka pisemnoï ta knizhnoï ukraïns'koï movi XV–XVIII st.* Pidgot. do vidannja V. V. Nimchuk, G. I. Lisa. Kiïv – N'ju-Jork: Institut ukraïns'koï movi Nacional'noï AN Ukraïni; Ukraïns'ka Vil'na AN u SShA.

Pal. – KOPISTENS'KIJ, Z., 1621. *Palinodija* (=Russkaja istoričeskaja biblioteka. Pamjatniki polemicheskaj literatury v Zapadnoj Rusi. T. 4. Kn. 1). Sankt-Peterburg, 1876. 313–1200.

PC – *Peresopnic'ke evangelie 1556–1561 rr.* Rukopis CNB NAN Ukraïni, inv. № 15512.

Rozm – *Rozmovnik XVI st.* Rukopis Nacional'noï biblioteki v Parizhi (mikrofil'm).

S – *Lëtopis' Samovidca po novootkrytim spiskam s priloženim treh Malorossijskih hronik*. Izd. Kievskoj Vremennoj Komisij dlja razbora drevnih aktov. Kiev, 1873.

Sr – SREZNEVSKIJ, I. I. (sost.), 1893–1912. *Materialy dlja slovarja drevnerusskogo jazyka*. T. 1–3. Sankt-Peterburg,

SSUM – *Slovník staroukraïns'koï movi XIV–XV st.: v 2-h t.* Kiïv: Naukova dumka, 1977–1978.

Timch – TIMCHENKO, С. (red.), 1930–1932. *Istorichnij slovník ukráins'kogo jazika*. T. 1. Vip. 1–2. Harkiv; Kiiv.

V – *Létopis' sobytij v Juzozapadnoj Rossii v HVII vrbkrb*. Sost. Samuil Velichko, buvshij kanceljarist Vojska Zaporozhskogo, 1720. T. 1–4. Izd. Vremennoj Komissiej dlja razbora drevnih aktov. Kiev: V Lito-Tipograficheskom Zavedenii Iosifa Val'nera. 1848–1864.

Vish – VISHENSKIJ, I., 1955. *Sochinenija*. Podgot. teksta I. P. Eremina. Moskva; Leningrad: Izd-vo AN SSSR.

Int – *Ukráins'ki intermedii XVII–XVIII st*. Pam'jatki davn'oï ukráins'koï literaturi. Kiiv: Vid. AN Ukr. RSR. 1960.

ISUM – *Slovník ukráins'koï movi XVI – pershoï polovini XVII st.*: U 28-mi vip. D. Grinchishin (vidp. red.). Vip. 1–17. L'viv: Institut ukráinoznavstva im. I. Kripjakevicha NAN Ukraïni. 1994–2017.

Bibliography (Transliteration)

BATIUK, L. I., 1959. *Leksyka litopysu Samovydtisia*. In *Doslidzhennia i materialy z ukráinskoï movy*. T. 1. Kyiv: Vyd-vo AN URSR, 24–36.

BULYKA, A. M., 1980. *Leksychnia zapazychanni u belaruskai move 14–18 st*. Minsk: Navuka i tekhnika.

GARBUL, L., 2009. *Semanticheskie polonizmy v russkom prikaznom yazyike XVII veka*. Dys. doktora filol. nauk. Vilnius: VUL.

ZHYLKO, F. T., 1948. *Literaturna mova 18 st*. Kyiv; Leningrad: Radianska shkola.

ZHYTETSKYI, P. H., 1987. «Eneida» Kotliarevskoho u zviazku z ohliadom ukráinskoï literatury 18 st. In *Vybrani pratsi. Filolohiia*. Kyiv: Naukova dumka, 139–255.

IUM – *Istoriia ukráinskoï movy: Leksyka i frazeolohiia*. 1983. Kyiv: Naukova dumka.

KLYMENKO, N. F., 1982. *Formalizovani osnovy semantychnoi klasyfikatsii leksyky*. Kyiv: Naukova dumka.

KOZYREVA, Z. H., 1984. *Ystoriia nazvaniy produktov pytanyia y pyshchy v ukráynskom yazyke*: dys. kand. fylol. nauk. Kyiv: Yn-t yazykovedenyia AN SSSR.

LEVYTSKII, O., 1878. *Opyt issledovania o letopisi Samovydtisa* (Predyslovie k Litopysy Samovydtisa, yzdannoi Kievskoi Arkheohrafycheskoi komys'siei). Kyiv.

LEVITSKII, V. V., 2012. *Semasiologiia*: monografiia. Vinnitsa: Nova Kniga.

MOSKALENKO, A. A., 1977. *Leksyko-semantychni dialektyzmy v ukráinskykh litopysakh 16–18 st*. In *16 Respublikanska dialektolohichna narada: tezy dopovidei*. Kyiv: Naukova dumka, 79–81.

NEVOIT, V. Y., 1986. *Nazvaniia pyshchy y produktov pytanyia v drevnerusskom yazyke*. Dys. kand. fylol. nauk. Kyiv: Yn-t yazykovedenyia AN SSSR.

OTIN, E. S., 1968. K istorii i etimologii slova harch(i). In *Etimologicheskie issledovaniia po russkomu yazyku*. Vyp. 6. Moskva: Izd-vo Moskovsk. un-ta, 114–134.

POTEBNYA, O. O., 1880. Etimologicheskie zametki, *Russkiy filologicheskii vestnik*, 1. 161–196.

POTEBNYA, O. O., 1993. *Myisl i yazyk*. Kiev: SINTO.

ROHAL, M. S., 1968. *Leksychni zapozychennia v ukráinskykh litopysakh kintsia 17–I polovyny 18 st*. Dys. kand. filol. nauk. Kyiv.

SUMTSOV, N. F., 1890. *Kulturnye perezhyvaniia*. Kyiv.

TARANENKO, A. A., 1989. *Yazykovaya semantika v yee dinamicheskikh aspektakh*. Kyiv: Naukova dumka.